

MUNKA ÉS SZABADIDŐ

A szabadidő-kutatás egyik legtöbbet vitatott kérdése a munka és a szabadidő közötti viszony tisztázásával függ össze. Számos félreértés övezi a szabadidő értelmezésének ezt az oldalát, fogalmi szintre emelve a történetfilozófiai alapokon keletkezett, s ennek megfelelően valóban dichotomikussá vált viszonyokat. Ennek köszönhető, hogy még a marxista szabadidő-kutatások körében is megjelenik, s szocialista viszonyokra is transzponálják azokat az összefüggéseket, azokat a szerkezeti viszonyokat, amelyek a polgári szabadidő-kutatásokban eléggé általánosnak minősíthetők, s amelyek kifejezik a kapitalizmus - beleértve ebbe a mai kapitalizmus törekvéseit is - a kizsákmányoló társadalmi viszonyok szabadidő-tükrét is: a szabadidőt a munkával mereven szembeállítva, a kétpólusú szerkezetet fogalmi általánosság szintjére emelve.

Munka és szabadidő, dichotomikus szerkezetként felfogva olyan következtetések levonására vezet, amelyek a szabadidő funkciójának meghatározásában félrevezető jellegű következtetésként mintha a munkával szembenálló, azt kiegyenlítő funkciót jelentene. Ennek a felfogásnak gyakori, csaknem általános vonása a szabadidő funkcióinak az a fajta megítélése, amely a szabadidőben kompenzálást állapít meg: "A munkával szemben csakis a szabadidő alkalmas olyan kompenzálásra, amely kárpótolhatja az embert mindazért, amire munkája nem ad lehetőséget."

A szabadidő-kutatások, a materialista történetfelfogás követelményeinek érvényesítésével, pontosan kimutatták,

hogy ez a fajta kompenzációs funkció mennyire illeti meg a szabadidő tevékenységeket, s azok milyen vonatkozásban képesek kompenzálni. Nem általában, nem a fogalmi apparátus következtében, hanem nagyon is meghatározott feltételek között, s csakis ezek alapján lehetséges, szükséges ez a fajta kompenzációs funkció. Pontosabban: a munka meghatározott állapota vonzza magával ezt a fajta kompenzációs igényt, nem a munka általában, hanem a munka a kizsákmányolás viszonyai által eltorzítva, mint elidegenedett munka áll szemben az emberi lényeg realizálása lehetőségeivel, az ember alkotói igényeinek megvalósításával úgy, hogy csakis ezen túl, ezen kívül keresheti nembeli lényege megvalósításának a feltételeit.

A munka elidegenedettsége, amelyet Marx az ismert módon jellemzett a Gazdasági-filozófiai kéziratokban /47-48. old./, a Bërmunka és tőké-ben /MEM 6.köt. 389-390.old./ valóban az emberrel szemben idegenné vált munkát jelenti, amivel szemben az ember más szférákban keresi önmegvalósításának a lehetőségeit, emberi mivolta érvényesítésének eszközeit. Az ember munkáját, mint kényszerűséget csak eszközt fogja fel, s nem képes alkotói mivoltát érvényre juttatni. Következésképpen másutt keresi alkotói igényeinek a realizálásához a feltételeket, s ezt a munkától elválasztott, azzal szembeállított szabadidőben véli megtalálni. Ilymódon a szabadidő alkalmassá válik a kompenzációra, ebben a keretben érzeti magát az ember emberként, s nem az emberi lényeg a legközvetlenebbül jellemző alapszférában, munka-tevékenységben.

Mélységes tévedés ezt a nagyon konkrét, történetfilozófiailag értelmezhető szituációt a munka és szabadidő általános fogalmi szintjére emelni, mintha kategoriális lényegük-nél fogva rendelkeznének az adott helyzetben valóban létező dichotomikus szerkezetbe foglalt antinómikus jelleggel, amely eleve vonzza a szabadidő kompenzatív funkciójának az érvényesítését. Mást jelent a munka és szabadidő viszonya,

a kizsákmányolás történeti viszonyai, s kiváltképpen a tőkés tulajdonviszonyok hatása körülményei között, és ismét csak mást jelent kategoriális szinten, fogalmi absztrakcióként értelmezve a munka és a szabadidő közötti viszonyokat.

Éppen ezt a két síkot keverik össze azok a felfogások, amelyek "a rendelkezésre álló idő" /Marx/ egységét úgy bontják meg, hogy ebből, a "social time" szerkezetéből fogalmilag is kettős, antinomikusan értelmezett képletet produkálnak, s az adott történeti viszonyokra jellemző valóságos antagonizmust kívánják transzponálni, átvetíteni a fogalmak síkjára.

A szabadidő marxi tisztázása számára ezért is jelent alapvető fontosságú metodológiai alapot, rendező elvet az idő történeti meghatározottsága, aminek keretei között kell elhelyezni a köztük lévő viszony pontos rajzát. Ha ezt értjük, nem okozhat gondot annak a megértése sem, hogy a munkásmozgalom a XIX. századtól kezdve miért tűzhetette zászlajára a harcot a munkaidő csökkentéséért, az emberi munkafeltételek kivívásáért - szerves részben a szabadidő biztosításáért. Ennek illusztrálására elég utalni a háromszor nyolc jelszavára, követelésére, ami az osztályharcnak a feladatai közé sorakozott fel.

A normális élet- és munkafeltételek megteremtése, az embertelen munkaidő feltételek /tetézve a gyermekmunka terheivel is/ érthetően vonták magukkal a munkásosztály osztályharcos törekvései közé iktatva a szabadidőért vívott harcot. Igaz, hogy ezt a polgári ideológia gyakran hangszerelte át olymódon, mintha ez a munkásmozgalom munka-ellenességét jelentené, mintha a munkásosztály ezáltal harcot vívna a munka ellen. Furcsa képlet ez: az anyagi javak megteremtője, előállítója, a munkásosztály mintha a munka ellen harcolna, s a munka értelmét a munkásosztállyal szemben kellene biztosítani, és éppen a polgárság vállalkozik erre;

a kizsákmányoló osztály feladata a munka becsületének a megteremtése, a munkásosztállyal szemben. A munkásosztály osztályharcos küzdelem, harca a munkanélküliség ellen /amire félreérthetetlenül utal az összefüggés a nyugatnémet munkás-ság törekvéseivel a 35 órás munkahétért, ami újabb munkaalkalmakat teremthetne a munkanélküliek növekvő tömege számára is/, ez jelenti azt az alapképletet, amelyre építve támadják a munkásosztályt, munkaelleenséggel vádolva.

A munkásmozgalom törekvései a háromszor nyolc kivívására a kizsákmányolás társadalmi viszonyai közötti helyzetnek megfelelően képviselik az osztályharc fontos feladatát. Társadalmi talaj ennek a harcnak a tőkés társadalmi rendszer, s ebben is a kapitalista termelési viszonyokat kísérő alapvető ellentmondások szerkezete, amelybe beleépül a munka és a szabadidő megosztottsága is, a kizsákmányoló társadalom antagonizmusainak megfelelően. A szabadidő kivívása, mint politikai cél, ennek megfelelően a munkásmozgalom harcaiban szorosán kapcsolódik az osztályharc minden más célkitűzéséhez is. Ez a helyzet valóban munka és szabadidő bipoláris szembenállását, világosan elhatárolható jellegét mutatja.

Gyökeresen új helyzetet teremtett munka és szabadidő viszonyának az alakulásában a tudományos technikai forradalom, tőkés viszonyok között is /és főként szocialista alternatívájának körülményei között/. A technikai haladás és a termelékenység nagyarányú emelkedése tőkés viszonyok között a munkaidő-alap szerkezetének az átalakulását is eredményezi: a szabadidő növekedése a munkaidő csökkentéséhez kapcsolódva ennyiben már nemcsak a munkásosztály harci követelése, hanem egyszersmind bizonyos fokig a tőke érdekeivel is egybetalálkozik. Ráadásul a termelés növekedése a tőkés újratermelés keretei között egyáltalán nem hatástalanította, nem is szűrhetette ki a válságok különféle csoportjait, hatásait, ilymódon a munkanélküliség növekedése különösen erőteljesen napirendre tűzte a szabadidő-szokások átalakulását, a szabadidő feltételeinek és a munkaidő-alap átalakításának kereteit.

A tőkés érdeke elsősorban természetesen a profit minden eszközzel, a modern technika bonyolult folyamatainak alkalmazásával is történő növelése. De az is érdeke, ehhez kapcsolódva, hogy a tőkés újratermelés munkaerő-feltételei zavartalanul rendelkezésre álljanak, s a termelési folyamatot ne zavarják a társadalmi feszültségek, azok a többletfeszültségek, amelyek a technikai haladáshoz is, annak tőkés alternatívájához ismert módon kapcsolódó növekedését jelenti a munkanélküliségnek.

Igy találkoznak a mai kapitalizmus viszonyai között, az iparilag fejlett tőkés országok életében a tőke és a munkáosztály bizonyos érdekei, noha ezek nem ellentmondás-mentesen, hanem az adott feltételek között jutnak el a konkrét megoldásokig. /Jellegzetesen mutatja az ellentmondások természetét, intenzitását az NSZK-ban 1984 júniusában a fém munkás sztrájk, amely heteken keresztül folyt, a 35 órás munkahétért, s kifejezetten azzal a céllal, hogy ez a munkaalkalmakat növelheti, a munkanélküliség növekedése ellensúlyozása érdekében. A sztrájk harc eredménye az a kompromisszum volt, amely 38,5 órás munkahét bevezetéséhez vezetett, s amely mutatja, hogy ebben az esetben kifejezetten a munkásmozgalom, a szakszervezetek követelése volt a munkaidő csökkentése. Ez nem közvetlenül a szabadidő növelését célozta, hanem a munkásmozgalom hagyományos harci eszközei közé sorolható, a háromszor nyolcat most már lényegesen meghaladó szinten./

Az eddigiekből is világosan megállapítható, hogy miért vált a szabadidő a mai tőkés társadalmak egyik legalapvetőbb problémájává, s hogyan szorgalmazza a szabadidő-intézkedések megtételét, s az ehhez szükséges kiterjedt kutatások fejlesztését a mai kapitalizmus. Még olyan látszatokat is produkálva eközben, mintha a szabadidő kérdése a mai kapitalizmus, s kiváltképpen az utóbbi évtizedek nagy kérdése lenne, aminek nincs történeti előzménye sem. Elégé elterjedt ez a vélemény a polgári szabadidő-kutatók között, beleértve még a szabadidő-kutatás marxi érdekeltiségének elutasítását is.

J. Dumazedier többször is hangot adott ennek a véleményének, jelezve, hogy megítélése szerint Marxot a munkaidő és nem a szabadidő problémái érdekelték. Ezzel együtt fogalmazta meg azt a véleményét, hogy a XX. század utolsó harmadának a nagy kérdése a szabadidő, s a XIX. századot még nem foglalkoztatta e kérdés. Dumazedier nézeteire válaszként foglalkozott a TIT által 1974-ben szervezett nemzetközi "Szabadidő és művelődés" konferencia a marxi szabadidő koncepció feltárásával /A szabadidő koncepciója Marxnál Bp. 1975. TIT 36. old./, külön szöveg-összeállítást produkálva. Marx szabadidő-felfogásának dokumentálására, valamint a konferencia központi gondolatát - amint az "A szabadidő szociológiája" c. kötetben /Gondolat, 1976. 50-56. old./ olvasható - Köpeczi Béla bevezető előadása is a marxi reális humanizmus szabadidő-problémáinak a kifejtése jelentette. Dumazedier, aki maga is részt vett Budapesten e konferencia munkájában végül is tudomásul vette a marxi szabadidő-felfogás létjogosultságát. Ezt a marxi szabadidő-koncepciót foglaltam magam is össze később írásomban a Magyar Filozófiai Szemlében /1974. 4-5. szám, 517-549. old./.

A munka és szabadidő szembeállításának, bipoláris értelmezésének történetileg feltároló talaját ismerve tovább kell elemezni a közöttük lévő viszonyok valóságos tartalmát, hogy ennek alapján tudjunk szembenézni a bevezető sorokban jelzett problémával. Ilyen módon kutathatjuk fel a köztük lévő történetileg kialakult, s meghatározott társadalmi feltételekhez kötődő szerkezetek talaját, elismerve a köztük feszülő ellentmondások létét, tisztázva azok jellegét, természetét. De éppen ezen az alapon, megértve kapcsolatuk természetét, kell szembefordulni azokkal a nézetekkel, amelyek igyekeznek megörökíteni, társadalmi talajától elszakítva, absztrakt szinten is rögzíteni a munka és szabadidő történetileg kialakult, változó természetű szembenállását. Fogalmi lényegüknél fogva is antinomikus jellegűeknek tekintve, dichotomikus szerkezetet produkálva, s minden következtetést ennek alapján lehetne, kellene levonni a viszonyukra vonat-

közöan. Elfogadva bipoláris szembenállásuk tényét a kizsákmányolás társadalmában, mindenek előtt a kapitalizmus viszonyai között, éppen ezen az alapon kell megkérdőjelezni ennek általánossá emelését, elválasztva keletkezése talajától, a tőkés viszonyoktól, s átvetítve a szocialista társadalom viszonyaira is.

Ezzel a kritikával párhuzamosan kell a munkával szemben a szabadidő kompenzációs természetének előbb ismertetett felfogására is visszatérni. Mégpedig nem csupán a szocialista fejlődés viszonyai között, hanem az elidegenedett munka társadalmában, a tőkés társadalom körülményei között is. Bár sokkal több az igazságtartalma a szabadidő kompenzációs funkciója igénylésének tőkés viszonyok között - a munka elidegenedett jellege valóban alkalmas arra, hogy kiszorítsa az emberi lényeg megvalósítására törekvést, az alkotásra való szándékot a munkatevékenység köréből, s átvezesse a munkán kívüli rétegekbe. Kétséges, hogy teljes egészében igaz-e, elfogadható-e az a vélemény, amely a munkával szemben a szabadidő-tevékenységeknek teljes egészében kompenzációs funkciót tulajdonít.

Kétségtelen, hogy a szabadidő-tevékenység bizonyos fókig - nem teljesen! - időlegesen, átmenetileg - s nem véglegesen! - alkalmas ennek a kompenzációnak az ellátására. Az ember szabadidejében általában valóban nagyobb sikerrel törekedhet alkotói energiái kibontakoztatására, sokkal inkább mint kenyérkereső munkája körében. Más kérdés az, hogy ez a kompenzáció maga sem jelenthet megoldást, legfeljebb átmenetileg, s nem takaríthatja meg a tényleges megoldás keresését. Tőkés társadalomban a szabadidő kompenzatív funkciójának igénylése, kibontakoztatása mögött a talajt a munka jellege, ellentmondásossága, elidegenedettsége jelenti. A munka ellentmondásait, társadalmi feszültségeit kell megoldani - s ennek talaját, a kizsákmányolást felszámolni -, s minden más lépés csak ennek elődázását vagy eltakarását jelenti. Így a szabadidővel való manipulálás is, ami a tőkés

társadalom megoldhatatlan ellentmondásainak eltakarására és nem megoldására alkalmas. Ezért tűnik látszatmegoldásnak, a probléma megkerülésének az elidegenedés viszonyai között a munkával szemben a szabadidő illetően funkcióinak a tárgyalása. Az elidegenedettség ugyanis a munka szféráját sújtja mindenek előtt, s ez keletkezése talaja /ahogyan ezt Marx a Kéziratokban nagyon meggyőzően kifejtette, a munka és elidegenedés kapcsolatát feltárva az Elidegenedett munka c. fejezetben/. De ez nem zárja ki, hogy az elidegenedés nem marad meg a munka szférájában, hanem ebből kiindulva átsugárzik a társadalom valamennyi többi területére is. Ugy a szabadidő szférája is az elidegenedés hatalma alá kerül, ahogyan ezt K. Jaspers: "Az atombomba és az emberiség jövője" c. könyvében /München, 1958./ szépen kifejtette. Márpedig nem oldhatja meg a munka elidegenedettsége feszültségeinek problémáját az ugyancsak elidegenedett szabadidő - ez tűnik ki Jaspers szavaiból: "A hagyományos munka és ezzel összefüggő életformák felbomlottak."

A szabadidő szerepének ezt a fajta eltúlzását Dumazedier is élesen támadja, kimutatva a felfokozott várakozás károosságát korunkban. Ezt a felfokozott "szórakozási szükséglettel" is összekapcsolja, jelezve, hogy ennek milyen negatív hatásai vannak az ember életére. Dumazedier a marxizmus gondolat analógiájára emlegeti a szabadidő, mint a nép ópiuma káros természetét, hangoztatva: "Tudjuk már, hogy a szórakozási szükséglet hatalmas és kétértelmű befolyást gyakorol a munkára" /Dumazedier: A munkások szabadidejének kulturális tartalma Európa hat városában. Revue Francaise de Sociologie. 1963. 1. sz./.

Ezzel az értékeléssel egybekapcsolva kell megállapítani a szabadidő-funkciók korlátozott érvényességét, még több viszonyok között is. Mennyire más ehhez képest a szabadidő szocialista viszonyok közötti funkciója. Márcsak azért is el kell vetni a szabadidő, mint a munkával szembeni kompenzáció eszközeként való kezelését szocialista feltételek között.

Nem tagadva, hogy a mai körülmények között is van létjogosultsága - átmenetileg korlátozott érvénnyel, meghatározott feltételek között - a munkával szemben a szabadidő-szokásoknak a szocialista viszonyok között, mindez azonban a munka szférájában lévő megoldatlanságokról árulkodik. Arról, hogy a munka szocialista jellege nem központi döntésre születik, nem egycsapásra jön létre, hanem hosszú történelmi folyamat eredményeképpen. A munka jellege átformálását a politikai hatalom megteremtése /proletár diktatúra/ és a szocialista tulajdon létrehozása nyomán a munka technikai felszereltségének fejlesztésével, a munka szerkezetének átalakításával, korszerű összetételének fejlesztésével stb. vezet el addig a fázisig, amelyre már a munka szocialista jellege, s benne a munka alkotó jellege a jellemző.

A szocialista munka, majd még inkább a munka kommunista jellege számos vonása közül a munka és szabadidő viszonya szempontjából kiemelkedő jelentőségű a munka alkotó jellegének tisztázása. A szocialista jellegű munka, mint az elidegenedés felszámolásának bázisa mindenek előtt a munkában megtestesülő alkotás révén válik aszocialista fejlődés folyamatában fontos eszközzé. A munka alkotó jellege fejezi ki az új fontos tényezőt, amelynek révén már a megfogalmazásból is kitűnik, hogy mennyire a munka és nem valami más az ember alkotói mivoltának a hordozója. Ehhez természetesen a munka jellege átalakulása szükséges, hogy ennek révén a benne rejlő alkotói mozzanat kifejlődhessék, s általánossá, tömegessé válhassék.

A munka alkotó jellege nyomán válik érthetővé, hogy az ember alkotói energiáit munkájában, elsődlegesen élettévékenysége körében kibontakoztathatja, s nincsen szükség arra, hogy a munkán kívül, azon túl keresse ennek feltételeit, lehetőségét. A munka alkotó jellege megteremtése, feltételeinek fokozatos kibontakoztatása, az ember alkotói igényeinek feltárása és az alkotásra való nevelés nyomán válhat általánossá, tömegessé a munkához való szocialista viszony, mint a

munkához való alkotói viszony. Ez a tartalma a munkával való identifikálódásnak - nem minden munkával, hanem az alkotó jellegű munkával, s nem mindenki vagy legalábbis nem mindenki egyformán, hanem a munkához, a szocialista társadalomhoz való alkotói tudattal közelítők számára válik a munka alkotó jellegűvé.

A munka alkotó jellegűvé válása ugyanakkor megteremti a feltételeket ahhoz, hogy az ember az alkotás iránti igényeit ott keresse, ott törekedjen érvényesíteni, ahol az a leghozzáférhetőbb, legtömegesebben adott: a munka-tevékenységben, a munka alkotó jellegének kibontakoztatásában. Ez a kulcs ahhoz, hogy világossá váljék: nincs szükség a munka alkotó jellege kibontakoztatása nyomán, s ami ezzel együtt jár - a munka elidegenedettsége megszüntetése körülményei között -, hogy az ember valami mással kompenzálja, amit nem talál meg munkájában. Nincs szükség a szabadidő kompenzatív funkciójára, amennyiben maga a munka alkalmas arra, hogy az ember számára alkotásának fő területe lehessen. A munka alkotás-volta, - ami maga is szerfelett összetett természetű kérdés, s aminek tisztázása messzire vezette ehhez az előadáshoz képest /erről írtam könyvemben - Fukász: Munka és alkotás. Bp. 1971./ - az alapja munka és szabadidő egysége megértésének is.

Az alkotás fogalmi tisztázása nyomán haladva juthatunk el a szabadidő és munka közötti kapcsolatok felderítéséhez, a marxi koncepció szellemében. Éppen az alkotás s ennek a szerepe az ember nembeliségének megvalósításában, ez az a tényező, amely a rendelkezésre álló idő, termékeny idő stb. marxi értelmében egybekapcsolhatja a látszólag szembenálló, egymással szemben antinómikusnak tűnő kategóriákat. Az alkotás érvényesülése a munkatevékenységben lehetővé teszi a munka és szabadidő merev kettősségének a feloldását, aminek nyomán a közöttük feszülő határok is relativizálódnak. A munka és szabadidő közötti ellentétek addig érvényesülnek kemény módon, amíg a munka - a kizsákmányolás által eltorzí-

tott állapotában, elidegenedett munkaként, deformált módon kerül szembe az alkotással. Addig van értelme annak, hogy a nem-alkotónak minősülő munkával szemben az ember keresse azt a szférát /s ez a szabadidő-tevékenységek körében nyílik meg számára/, amelyben alkotó életet élhet. Az alkotás és a szabadidő-tevékenységek közötti szoros korrelációk adják meg a bázist a munka és a szabadidő viszonya megítéléséhez, ebben a történeti szakaszban.

Amint átalakul a munka, s megváltoznak a viszonyok a munka és az alkotás között, amint lehetővé válik a munkába beépülő alkotás, s mind magasabb szinten jelenik meg az alkotás lehetősége, s az igény egyre jobban realizálódik a munka szférájában az alkotásra, értelmetlenné válik a merev határok kreálása köztük.

Munka és szabadidő kettősségének tárgyalása nem lehetséges absztrakt értelemben, csakis fogalmi síkon. Már az eddigiekből is kitűnik, hogy ezt a fogalmi viszonyt nagyon is konkrét szituációba ágyazva kell értelmezni. Így válik világossá a viszony konkrét és változó tartalma, s így tárulnak fel a fogalmi szinten jelentkező zavarok korrigálásának lehetőségei is.

Munka és szabadidő - történetileg változó viszonyban - más és más hangsúlyokat jelent, a köztük lévő kapcsolat tartalma. Jóvátehetetlen zavarokat okoz ennek a szempontnak a figyelmen kívül hagyása, a történetiség igényeinek mellőzése. Éppen történeti összefüggéseinek háttéréből emelkednek ki a köztük lévő ellentmondások, s ezek megoldásának útjai, eszközei. Történeti alapon lehet megérteni a marxi megközelítés lényegét, amely szerint a munkaidő helyett a rendelkezésre álló idő a maga teljességében válik a jövő társadalmában a gazdagság mércéjévé. Marx ezzel nem a munka és a munkaidő degradálását végezte el, hanem éppen ellenkezőleg, a munkát is beemelte abba a szerkezetbe, amely az idő egész tartományát jelenti, s amelynek egyik elemeként a szabadidő jelenik

meg, a munkához való viszonyban, a munka által determinált módon.

Munka és szabadidő egysége, szemben a munka és szabadidő merev elválasztásával, szembeállításával. Ez az a kiindulópont, amelyet figyelembe lehet, kell venni a mai viszonyok között korunk történeti feltételeinek hatásait vizsgálva a munka és a szabadidő közötti viszony jelenlegi építményében. Megintcsak nem egyszerűen fogalmi elemzés útján, hanem a kategoriális alapok tisztázására építve, azok történeti beágyazottságát vizsgálva kell szembenézni a mai problémákkal, amelyek a szabadidő mozgásában éppen a munka vonatkozásában jelentkeznek.

A jelenkor politikai, gazdasági mozgásai által kiváltott feszültségek behatárolják a munka és a szabadidő közötti viszonyok átalakulásának aktuális folyamatait. A szabadidő-kutatások számára kemény tényként adódik a gazdasági realitások egész tartománya, amelyek a szabadidő-szokások alakulását jellegzetes módon deformálják a mai magyar viszonyok között.

Köztudott, hogy a heti munkaidő csökkentése nyomában nem automatikusan kerültek előtérbe a szabadidő-tevékenységek hagyományos formái. Nagyfokú naivitás lenne direkt összefüggéseket keresni a munkaidő-csökkentés, és az ezt automatikusan követő, alkalmas szabadidő-szokások között. Ma is felbukkannak ezek az illúziók - mint oly gyakran a szabadidő-szokások fejlődésének értelmezése során - azt vélvén, hogy a munkaidő csökkentése révén máris nagyra növekedik a művelődés, a társadalmi aktivitás, a közéletiség stb. - az értékes, magasrendű szabadidő-szokások töltik ki a kereteket, s az emberek értelmesen, rendeltetésének megfelelően használják ki a munkaidő-csökkentés révén megnyílt időlehetőségeiket. A heti munkaidő 40 órára való csökkentése viszonyai között vizsgálva a munka és a szabadidő közötti kapcsolatokat, a változásokat nem lehet ilyen egysikúan jellemezni. A folya-

matok irányát, jellegét tanulmányozva tagadhatatlan ennek a pozitív tendenciának a léte is, a szabadidő okos felhasználása fejlődött az elmúlt időszakban, s ma is a fő tendenciát jelenti.

Az is tagadhatatlan ugyanakkor, hogy a szabadidő nemcsak növekedett a munkaidő-csökkentés révén, hanem csökkent is. A szabadidő tehát növekszik is, csökken is - ezt az ellentmondást az élet úgy produkálta, hogy a szabadidő-szokások fejlődésével párhuzamosan a felszabadult, rendelkezésre álló időmennyiség lekötésében más erők is szerephez jutnak, mint a hagyományos szabadidő-tevékenységek fejlesztését szorgalmazó erők. Nevezetesen: a felszabadult idő tetemes része nem a szoros értelemben vett szabadidő-tevékenység számára nyitott szabad utat, hanem ezt további munkára, pénzkeresésre használják fel. Így jelenik meg a második gazdaság nyomása az emberek időháztartására, oly módon is, hogy a munka, mint törvényes munkaidő által szabályozott munka idejének a csökkentése a további kiegészítő munka növeléséhez vezetett el. Jelentős feladata a kutatásnak annak feltárása, hogy mi a viszonya a szocialista fejlődés feltételei közt jelentkezett többletmunka vállalásának a szabadidő-keretek terhére a kizsákmányoló társadalmakban jelentkező, felszíniesen ehhez hasonlító folyamatokhoz.

Mindenesetre tévedés lenne a szabadidő prioritását állítani szembe a felszabadult időlehetőségek munkával való lekötésével, és elterelni a figyelmet a munka, a pénzkereső tevékenység társadalmi jelentőségéről /s egyéni hasznáról is/, ehelyett is a szabadidő-tevékenységet szorgalmazva. Munka és szabadidő ellentmondásos egysége ebben a szerkezetben is megjelenik, s ennek értelmét a fogalmi tisztázás, a biztonságos metodológiai alapok alkalmazása képes feltárni.

